

Mødrenes innsats er undervurdert

Nina Strand

journalist i Tidsskrift for Norsk psykologforening

Per Olav Tiller kom seg gjennom krigen uten dype personlige sår. Det å bli klappet på hodet i rett øyeblikk, kan være avgjørende for at et barn kommer seg helskinnet igjennom vonde og skremmende opplevelser, fremhever han.

Tiller var 14 år da tyskerne invaderte Norge, og bor nå i sin fødeby Trondheim, etter mange år i Oslo og omegn. Krigsminnene er for denne psykologen vevd sammen med erindringer om lek og hverdagsliv med familien, men også med utallige leseropplevelser, teater, film og konserter. I 2004 utga han boka *Hverdag i krig. Fra barn til voksen 1940-44*. Her forteller han om tiden i farfarens hus på landet, etter at familien raskt kom seg ut av byen den 9. april. Her bodde han i tett samliv med foreldre, besteforeldre, onkler, tanter og søsken, og vendte ikke tilbake før tidlig på høsten, da skolen begynte. Boka ender med fredsdagene i 1945, en vanskelig tid for unggutten Per Olav.



OPTIMISTER: Brødrene Tiller hadde en mor som ønsket å beskytte sønnene mot uro og

Når han skal formidle sine tanker om hva krigen kom til å bety i livet hans, tyr psykologen ofte til skjønnlitteraturen og forfattere som Wergeland, Ibsen og Borgen - eller til populærkultur som revyviser og popsanger. Men i boka *Hverdag i krig* får leseren direkte tilgang til barnets perspektiv og opplevelser, uten kommentarer fra den voksne psykologen. Slik skildres ankomsten til farfars hus:

«... det er ikke så lenge vi yngste orker å stå og høre på de voksnes alvorlige snakk, mye av det er helt uforståelig for oss: mobilisering, okkupasjon, besettelse, evakuering, forsvar, nøytralitet ... Snart har søskenbarna Finn og Marit fått meg i lek. (...) Det er jo en slags ferie, utrolig: ingen skole, ingen lekser, og hele Tiller-familien samlet, det er nesten som jul også.»

Skremmende situasjoner

- *Opplevde du og familien farlige hendelser?*

- Det var hele tiden en særlig spenning, men ingen stor dramatik. Av spesielle episoder tenker jeg på da storebror Kåre, student ved NTH, i dag NTNU, ble mistenkt for sabotasje en dag i 1941, da Himmler besøkte Trondheim.

NTH-studentene hadde kuttet flaggsnorene på alle flaggstengene i byens paradegate, og Kåre fikk en kraftig kilevink av en tysk offiser. Men verre var det da han en mørklagt kveld fikk tysk ordenspoliti etter seg mens han var i ferd med å dele ut illegale aviser. Kåre rakk å tygge og svelge de tynne arkene han hadde igjen, og greide seg gjennom ransakingen. Det var skremmende hendelser for familien.

Tillers andre storebror Lars, opponerte på sitt vis. Han ble som ledd i «arbeidstjeneste» satt til å levere naziavisen *Fritt folk* i en bydel. Men han lærte seg raskt hvordan han kunne dumpe avisen uten at tyskerne oppdaget noe.

- Pappa fikk svære bunker av det motbydelige produktet. Han la avisene i vann, formet massen til kuler og tørket dem til hardt tiltrengte vedkubber til kaminen, smiler Tiller.

Samtalen med Tidsskriftet vekker minner om en bestemt hendelse som var et voldsomt sjokk for familien, uten at den rammet dem direkte. Det var avismeldingen om henrettelsen av «landsforræderne» ved Falstad. Blant de ti ofrene var teatersjef Henry Gleditsch, banksjef Birch og den jødiske ingeniøren Kommisar.

Beskyttet barna

Tiller kan godt huske at moren ofte var engstelig og redd under krigen.

- Hun var ikke flink til å skjule sine følelser, i alle fall ikke for oss barna, sier psykologen.

- Du vet, mødrene visste å bringe mye på det rene, og hadde på den tiden omfattende nettverkskunnskap.

Mødrene snakket med folk i nabolaget og holdt kontakt med familiemedlemmer. Dermed fikk de vite mye som mennene var uvitende om.

- Mammans bekymringer forsterket nok hennes trang til å gi omsorg og beskyttelse. Det savnet jeg ikke på noen måte.

Samtidig ble mødrenes ønske om å gi omsorg ofte fulgt av en trang til å late som om alt var normalt, mener Tiller. De la stor innsats i at festdager som bryllup, konfirmasjoner og fødselsdager ble feiret mest mulig som vanlig. Da søsteren Inger giftet seg i 1943. Det ble stor bryllupsfest, med musikk, festtelegrammer og med kake bakt med ingredienser moren på mystisk vis hadde fått i hus.

Det å bli klappet på hodet i rett øyeblikk, kan være avgjørende for at et barn kommer seg helskinnet igjennom skremmende og vonde hendelser i livet, poengterer psykologen, som mener at mødrenes betydning for barnas psykiske helse er for lite belyst i litteraturen om krigen.

- En grunn til det er kan hende at vi er for bundet til et moderne likestillingsperspektiv, som stiller den tradisjonelle kvinneverollen i skyggen, sier han.

- Under stress og store bekymringer gikk mødrene inn for å gi barna ekstra omsorg og omtanke.

Lek og løgner

De voksne og særlig mødrene var opptatt av matmangel. Men for Per Olav var måltider uvelkomne avbrudd i leken, og han var ikke opptatt av mat, hevder han. Nå tar barnepsykologen i ham over:

- Leken er en måte å overleve på, også under krig. Vi ser det i dag i Kongo, i Palestina, under naturkatastrofer og i konsentrasjonsleirer, i dag som den gang. I leken gir barn seg selv oppgaver som de kan mestre. Det er avgjørende for barn å nå mål de selv setter seg, uavhengig av de voksne. Også under krigen var det rom for barnas lek og fantasi.

Mødrenes anstrengelser for å holde krigen på avstand, lyktes nok ikke alltid.

- Jeg var nok en skeptiker i oppveksten, og har tenkt at krigen kanskje bidro til å forsterke det, sier Tiller ettertenksomt.

Det var mye som ble forsøkt holdt skjult for barna, som opplevde mye løgn og halvsannheter også utenom familien, som i avisene. Nyhetsbyrået NTB fikk økenavnet «Not To Believe». Tiller forteller at han ofte har følt sympati med gutten i H.C. Andersens eventyr om keiserens nye klær, han som roper at keiseren ikke har klær på. Gutten i eventyret minner om Henrik Ibsen, synes psykologen:

- Med sine samtidsdramaer ville han avkle det borgerlige samfunnet alt juggel og stas. Ibsen betydde mye for meg helt fra ungdommen.

Andre barn led

I dag er det de andre barna, de som ble ekstra hardt rammet av krigen, som særlig opptar Tiller. Ikke minst barn av nazister, eller av personer som samarbeidet med okkupantene.

- Jeg hadde en god venn, og faren hans ble nazist, kommer han på.

- Faren hans var sjef for en kommunal etat, og hadde atskillig makt. Familien hans overtok et jødisk hus. De flyttet rett inn i en fullt møblert leilighet, med mange verdifulle ting, som malerier og idrettspokaler.

En dag ble Per Olav invitert med hjem til denne gutten. Vennen var bare kry over leiligheten, og ga ingen forklaring. Per Olav på sin side torde ikke spørre eller si noe.

- Jeg tror denne hendelsen førte til at jeg senere holdt meg på avstand fra denne gutten, sier han.



GLEDESRUSS: Vårens russ deltok ivrig i 17. mai-feiringen 1945. Men 19-åringen Per Olav Tiller følte seg ikke vel med måten freden ble feiret på. Foto: Privat.

Den såkalte «isfronten» mot nazistene kunne gi seg stygge utslag, forteller Tiller i boka fra krigen. Datteren til en kjent trondhjemer som var mistenkt for å være nazist, gikk i klassen hans på gymnasiet. En gang klassen skulle ha «dansemoro», bestemte jentene seg for å gå dit sammen. Men de oppga et helt annet møtested til denne jenta, og ydmyket måtte hun komme seg hjem på egen hånd i den fine selskapskjolen.

Også lærerne kunne plage barn av nazister, som da sønnen til en fremtredende etatsjef ble kalt frem til tavla og bedt om å legge frem det matematiske beviset for at korteste vei mellom to punkter er en rett linje. Klassen frydet seg stort, og gutten ble ellers ydmyket og boikottet til han ble borte fra skolen.

Fred og vanskelige tanker

Nå har samtalen vår dreid inn på temaer som handler om de vondeste opplevelsene fra krigsårene. Noe av det mest smertefulle for Tiller i dag, er tanken på jødernes skjebne, og at det som skjedde med dem, både i Norge og i tyske konsentrasjonsleire tilsynelatende gjorde så lite inntrykk på omgivelsene den gangen. Før krigen hadde Trondheim forholdsvis mange jødiske innbyggere. Mange av dem endte sine liv i konsentrasjonsleire.

- Jeg kjenner skyld, særlig fordi jeg stilte så få spørsmål, sier Tiller.

- I dette tilfellet kan vi kanskje snakke om «skyldig uvitenhet»? Jeg hadde en glad barndom, slik jeg husker den, og jeg følte visst ikke at jødernes situasjon angikk meg. Det har jeg grunnet mye på.

Boka *Hverdag i krig* er tilegnet fire jødiske barn fra Trondheim som ble gasset i hjel av tyskerne etter at de ble hentet av politiet i byen. De tjenestevillige norske politimennene sa at de bare adlød ordre fra overordnede.

- Begrepet «skyldig lydighet» som Peter Butenschøn lanserte en gang på 1970-tallet, passer godt i denne sammenhengen. Jeg tror at de voksne visste mer om det som skjedde med jødene enn det de ville fortelle til barna.

De voksne bortforklarte, eller kanskje løy de, tror Tiller. Det var som om jødene tilhørte «de andre», ikke «oss». Verst synes han det er å tenke på barna. Både lærere og medelever kunne behandle jødiske barn nedlatende og ufølsomt før krigen.

Den 19 år gamle Per Olav Tiller følte seg nokså alene med sine reaksjoner på måten freden ble feiret på:

- Vi feiret jo ikke det vi egentlig hadde forsvart, sier han.

- Vi hyllet krigen, heltene og den ukjente soldat. For meg var heltene først og fremst mødre som sørget for mat til ungene, de norske utgavene av «Mutter Courage», som med stor fare for å bli tatt av nazistene smuglet med seg hjem mat under kåpen. Kvinnene gjorde en stor innsats ved å sørge for trygghet og gleder i hverdagen; de tok frem munnspeilet og lærte oss å danse tango, de sang Prøysen-sanger og arrangerte konsertkvelder hjemme i stua.

Fra litteratur til psykologi

- *Tror du krigen endret deg som menneske?*

- Jeg tror snarere krigen bidro til å forsterke trekk vi allerede hadde, at vi ble mer av det vi var. Krigen førte til økt bevissthet om verdier som ytringsfrihet, hjelpsomhet, pålitelighet og tålmodighet. Mine foreldre, særlig mamma, har plantet i meg verdier som har fulgt meg hele livet. En av de tidligste sangene hun sang for meg, var den triste barnesangen «Høyt i et tre en kråke», om den stakkars kråka som ble skutt av en jeger. Jeg syntes så synd på den kråka. Og hun leste for meg Per Sivles gripende historie «Berre ein hund», så vi gråt begge to. Jeg utviklet sterk medlidenhet allerede som liten gutt.

Med et nærmest ikke-eksisterende jobbmarked og få eller ingen rollemodeller i psykologi, var det å satse på psykologistudiet like etter krigen et dristig valg. Tillers vei inn i psykologien gikk via skjønnlitteraturen og teatret.

- Jeg var full av litteratur, sier han.

- Vi hadde mange bøker hjemme, og jeg likte å gå på biblioteket. Teatret med Shakespeare, Holberg og Ibsen fascinerte meg. Psykologen Ingjald Nissen analyserte Ibsens teaterstykker, det var spennende lesning. Jeg tenkte ikke så mye på å få meg en vanlig jobb, så jeg livnærte meg gjennom roller i teatret, nattarbeid i en avis og som lærervikar. Men da jeg fikk jobb hos arbeidspsykologen Sol Seim, var det gjort.

Dagens brutale hverdag

Tiller slapp unna de verste krigshendelsene. Krigen raste stort sett andre steder, og hverdagslivet kunne i alle fall på mange vis gå sin gang. Han mener det kan være like skremmende å være barn i dag som under krigen i Norge. Barna hører om og ser drap og grusomheter hver dag, gjennom aviser og tv. Og fortsatt utsettes barn for krigstraumer.

- Det gjør sterkt inntrykk på meg når jeg ser tv-reportasjer om barn som lever i krigsområder i dag, sier han.

- Jeg er fadder til ei jente i Kenya, og oppfatter kenyanerne som gjestfrie og gavmilde. Men nylig prøvde mange av dem å hakke hverandre i stykker med jordbruksredskapene sine. Jeg tenker mye på hvordan fadderbarnet mitt har det nå.

PER OLAV TILLER



Født i Trondheim 2.7.1926. Oppvokst samme sted.

Utdannet cand. psychol. ved Universitetet i Oslo våren 1950.

En pionér innenfor feltet barneforskning. Begynte tidlig som forsker i sosialpsykologi. Har undervist ved Universitetet i Oslo, Sosialskolen og ulike barneverninstitusjoner. Tilknyttet Institutt for anvendt vitenskapelig forskning og Norsk senter for barneforskning. Forsker 2 ved Institutt for sosialt arbeid ved Universitetet i Trondheim. Professor ved Cornell University i USA og forskningsopphold over store deler av verden, fra Sibir i øst til Venezuela i vest.